

HATÁROK FÖLÖTT

Tanulmányok a költő, katona,
államférfi Zrínyi Miklósról

TARTALOM

Előszó (Fodor Pál)	9
--------------------	---

PARADIGMÁK

PÁLFFY GÉZA:	Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai	15
MONOK ISTVÁN:	Zrínyi Miklós könyvtára és olvasmányai kortárs könyvtári tükrökben	27
BENE SÁNDOR:	Szirének a térképen. Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter és az irodalomtörténet földrajza	37

A RECEPCIÓ ÉS A KUTATÁS IRÁNYAI

ORLOVSZKY GÉZA:	A Zrínyi-kutatás utóbbi évtizedei az irodalomtörténet-írásban (1964–2014)	81
HAUSNER GÁBOR:	„Elméleti ellentéte Montecuccolinak?” A Zrínyi-próza és az egyetemes hadtudományi irodalom	95
TUSOR PÉTER:	Lippay primás követutasítása Zrínyi érdekében (1664. augusztus 16.)	123
HERMANN RÓBERT:	Zrínyi Miklós emléke. A polgári átalakulás és az 1848–49-es forradalom és szabadságharc nemzedéke	139
TÜSKÉS ANNA:	Zrínyi Miklós alakja a 20. századi magyarországi festészetben és szobrászatban	153

A HORVÁT KONTEXTUS

DAMIR KARBIĆ:	A Zrínyi / Zrinski család eredete	173
VARGA SZABOLCS:	„Az Zrínyi Ház, soha az Erdeőd házhoz igaz nem volt.” Fejezetek a Zrínyiek és Erdődyek kora újkori kapcsolatából	187

KINCSES		
KATALIN MÁRIA:	Báni tisztség és katonai szerepvállalás, 1646–1648	207
SOKCSEVITS DÉNES:	A Zrínyiek helye és emlékezete az újkori (19–20. századi) horvát történelmi és nemzeti tudatban	225

RÉGIÓK KÖZÖTT ÉS HATÁROK FÖLÖTT

G. ETÉNYI NÓRA:	Hírnév és politika. A hadvezér és államférfi Zrínyi Miklós híre a Német-római Birodalomban	241
VÉGH FERENC:	Négy ország határvidékén: a Muraköz a 17. században. (Történeti áttekintés)	261
VÁCLAV BŮŽEK:	Zrínyi János a Cseh Királyságban	277
TÓTH FERENC:	Zrínyi és a franciák Magyarországon 1664-ben	289

HADTUDOMÁNY, HADVEZETÉS, POLITIKA – ZRÍNYI, A KATONA

B. SZABÓ JÁNOS:	Zrínyi Miklós nyugat-európai hírneve a 17. század közepi európai hadügy állapotának tükrében	301
CZIGÁNY ISTVÁN:	Amikor a török két háborúba kezd. Egy „lopakodó” háború anatómiája 1658–1661	313
NÉGYESI LAJOS:	Zrínyi-Újvár stratégiai jelentősége	343
PADÁNYI JÓZSEF:	A Zrínyi-Újvár területén folytatott műszeres kutatások	357
KÁLLAI ATTILA:	Zrínyi-Újvár feltárásának térképészeti munkái	369
VÁNDOR LÁSZLÓ:	Zrínyi-Újvár régészeti kutatásának fontosabb eredményei (2006, 2010–2014)	377
BARTHA TIBOR:	A Zrínyi-Újvárnál talált leletek fémvizsgálatának eredményei és értelmezése	389
HARAI DÉNES:	Zrínyi mint magyar katonaeszmény a 19–20. században	401

KÖLTÉSZET ÉS PRÓZA, ESZMETÖRTÉNETI ÖSSZEFÜGGÉSEK

FÖRKÖLI GÁBOR:	Zrínyi prózája és a közhelyek retorikája	419
KECSKEMÉTI GÁBOR:	Zrínyi Miklós és a németországi államelméleti gondolkodás újabb szakasza	435
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ:	Zrínyi Miklós és Maffeo Barberini, azaz VIII. Orbán pápa költeményei	449

NAGY LEVENTE:	Túlvilágjárás a <i>Syrena</i> -kötetben	461
LACZHÁZI GYULA:	A <i>Szigeti veszedelem</i> regényessége	475
AMADEO		
DI FRANCESCO:	A török-kép a <i>Szigeti veszedelemben</i>	487
BORIÁN ELRÉD:	Zrínyi Miklós: <i>Feszületre</i> . Kultúrtörténeti és kötetkompozícióból kiinduló értelmezés	503
Rövidítések		519
Contents		521
Képek		525

FÖRKÖLI GÁBOR

ZRÍNYI PRÓZÁJA ÉS A KÖZHELYEK RETORIKÁJA

BEVEZETÉS

Zrínyi Miklós prózája mint a hazai *precettistica*, tanúságirodalom kivételes és úttörő jelentőségű darabja olyan történeti, politikai és katonai reflexiót kínál olvasójának, amely terjedelmes tudásanyag rendszerezését és megmozgatását feltételezi. Nem csoda, hogy a Zrínyi-kutatás egyik legizgalmasabb iránya a szerző munkamódszereire kérdez rá. Szerencsénkre Zrínyi Miklós a régi magyar irodalomból abban is kiemelkedik, hogy jegyzetelési technikáját könyvbejegyzései révén jobban ismerjük, mint szinte bármely más szerzőjét.¹ Az itt következő oldalakon egy olyan anyaggyűjtési technika használatának hipotézisét szeretném bemutatni, amelyre a források alapján legfeljebb csak következtetni lehet. Ez nem más, mint a közhelygyűjtemények, a *locus communis*ok használata. Bár ennek a jegyzetelési technikának a használatát minden kétséget kizáróan nem lehet bizonyítani, ez a hipotézis abban is segítségünkre lehet, hogy jobban megértsük a Zrínyi-művek és elsősorban a *Vitéz hadnagy* történeti episztemológiáját.

SZENTENCIÁK ÉS EXEMPLUMOK

A közhely terminus alatt itt – számos egyéb jelentésétől eltekintve – a *copia dicendi*, a jól csengő fordulatokban való gazdagságot és az *inventiót* segítő gyűjtemények rendszerezését szolgáló rubrikák címeit, kulcsszavait értem. Erasmus és Melancthon pedagógiai programja alapján a kulcsszavak alá gyűjtött szentenciákból számos közhelygyűjteményt állítottak össze, amelyek a 16. század második felétől gyakran alfabetikus rendben tálták az idézeteket.² Az így gyűjtött anyag természetesen nem csupán stilisztikai ornamentals, hanem érv is lehetett; ennek megfelelően beszélhetünk gnómáról, amely az arisztotelészi retorikában

1 E könyvbejegyzéseket, margináliákat és a könyvekhez csatolt, feljegyzésekkel teli előzékfüzeteket részletesen ismerteti a csáktornyai könyvtárról szóló monográfia: Hausner Gábor – Klaniczay Tibor – Kovács Sándor Iván – Monok István – Orlovsky Géza, *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*. Szerk. Klaniczay Tibor. (Zrínyi-könyvtár, IV.) Budapest, 1991.

2 Ann Moss, *Printed Commonplace-Books and the Structuring of Renaissance Thought*. Oxford, 1996. Francis Goyet, *Le sublime du « lieu commun ». L'invention rhétorique dans l'Antiquité et à la Renaissance*. Paris, 1996, 55–63 és 587–611. A közhelygyűjtemények kései használatához lásd még: David Allan, *Commonplace Books and Reading in Georgian England*. Cambridge, 2010.

bizonyító erejű mondás, így az anyaggyűjtés (*inventio*) szónoki feladatának részeként tekinthető, valamint előbbi terminus latin megfelelőjéről, a *sententiáról*, amely a quintilianusi retorikában nem annyira a bizonyítás, mint inkább a díszítés funkciójával bír a szöveg kidolgozásának (*elocutio*) fázisában.³ Jean Bodin a *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* című értekezésének egyik fejezetében, amely a történelem *locus communis*airól szól, a közhely fogalmát a retorikailag vagy stilisztikailag hasznos fordulatokon túl a történeti exemplumokra is kiterjesztette.⁴ Zrínyi politikai és katonai írásainak esetében érdemes ebben a kiterjesztett értelemben használni ezt a kifejezést.

Mivel a politikai döntések várható végkifejletéről nincsenek szillogisztikus és szükségszerűen igaz kijelentések, róluk legfeljebb valószínűen igaz, dialektikai vagy retorikai kijelentéseket tehetünk közkeletű vélekedések és megvilágító erejű példák alapján. A vizsgált korszak tudásrendje számára a közhelygyűjtemények segíthetik a politikai írókat a jó exemplum és jó szentencia találatára, az időnek és az alkalomnak megfelelő kiválasztásában; a történeti, erkölcsi vagy politikai *locus communis*ok esetében ezért egy dinamikus, az ellentmondásokat is vállaló tudásanyagról van szó.⁵ Itt szeretnék utalni a maxima és aforizma műfajában alkotó francia moralistákról szóló újabb szakirodalom felvetésére, amely La Rochefoucauld, La Bruyère rövid formákban (maxima, aforizma, szentencia) megfogalmazott történeti portréit és epizódjait a Wunderkammerek gyűjteményeihez hasonlítja, amelyekben két törekvés feszültsége figyelhető meg: egyfajta igény az univerzalizásra – a vágy, hogy az ember mikrokozmoszát a makrokozmoszsal összefüggésbe hozzuk – és a kivételes, rendkívüli esetek – szörnyszülöttek, különös alakú ásványok és kőzetek, ritka állatfajok – iránti vonzódás, és az anyagnak az ebből következő rendszerezhetetlensége – ez más szóval a tudásvágy, valamint a világ illuzórikusságában és a tudásvágytól fűtött emberben felismert *vanitas* ellentéte.⁶ Zrínyi prózája esetében a szélsőséges történelmi esetek kedvelése, az aforizma műfaja és a szerző írói módszere is indokoltá teszi ezt a párhuzamot.

3 Antoine Compagnon, *La Seconde main ou le travail de la citation*. Paris, 1979, 140–145.

4 Jean Bodin, *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*, cap. III; modern kiadásban: Jean Bodin, *La Méthode de l'histoire*. Trad. Pierre Mesnard. Paris [Alger], 1941, 14–27.

5 Az exemplumoknak és a szentenciáknak ez a használata az *occasio*hoz vagy a *kairosz*hoz szabott, vagyis az időnek és az alkalomnak megfelelő beszéd retorikai tanításával függ össze: Florence Buttay-Jutier, *Fortuna. Usages politiques d'une allégorie morale à la Renaissance*. Paris, 2008, 344–345 és 373. A *kairosz* fogalma szónoklattani jelentésének szofista gyökereiről lásd Eric MacPhail, *The Sophistic Renaissance*. (Travaux d'Humanisme et Renaissance, CDLXXXV.) Genève, 2011.

6 Alain Brun, *Le Laboratoire moraliste. La Rochefoucauld et l'invention moderne de l'auteur*. Paris, 2009, 44–67. A maxima műfajának használatához lásd még Jean Lafond, *L'Homme et son image. Morales et littérature de Montaigne à Mandeville*. (Lumière classique, 13.) Paris, 1996, 409–422. Uő, *Les Formes brèves de la prose et le discours discontinu (XVIe–XVIIe siècles)*. In: Uő, *Lire, vivre où mènent les mots. De Rabelais aux formes brèves de la prose*. (Lumière classique, 22.) Paris, 1999, 299–326. Eric Tourrette, *Les Formes brèves de la description morale. Quatrains, maximes, remarques*. (Moralia, 14.) Paris, 2008. A *cabinet de curiosité* problematikájához lásd Horst Bredekamp, *Machines et cabinets de curiosité*. Trad. Nicole Casanova. Paris, 1996. Christine Davenne, *Cabinets de curiosités. La passion de la collection*. Paris, 2011, 43–81. Patrick Mauriès, *Cabinets de curiosités*. Paris, 2002.

ZRÍNYI ÉS A KÖZHELYGYŰJTEMÉNYEK HASZNÁLATA

Kiss Farkas Gábor egyik tanulmányában megfontolandó érveket sorakoztat fel amellet, hogy Zrínyi a költői műveihez használhatott saját kezűleg írott közhelygyűjteményt az *inventio* szakaszában. Emellett szól szerinte Zrínyi jezsuita iskoláztatása, vagy az, hogy hasonló szövegkörnyezetben hasonló helyeket imitál.⁷ Megfontolandó, hogy prózai műveihez is hasonló módon gyűjtött anyagot.

A minták adottak voltak, hiszen Zrínyi könyvtárában toposzok szerint rendezett közhelygyűjteményeket – mint például Georg Maior és Antonio Mancinelli *Sententiae veterum poetarum per locos communes digestae* című⁸ vagy Joseph Lang (*Anthologia sive florilegium rerum et materiarum selectarum*-ját) munkáját⁹ és olyan rendszerezetlen florilegiumokat is találunk, mint például Lackner Kristóf *Salicatum Semproniense* című könyve.¹⁰ A korabeli olvasók az ilyen, látszólag nehezen használható, ömlesztett gyűjteményeket is igyekeztek margináliáik segítségével kereshetővé tenni. Zrínyinek pl. megvolt Forgách Ádám *Fasciculus sententiarum*-ja is,¹¹ amelynek OSZK-beli példánya margóját egy bizonyos, valószínűleg iskoláskorú Ráth Lőrinc kéziratos toposzmegnevezésekkel látta el valamikor 1715 körül.¹²

Itt kell megjegyeznünk, hogy Zrínyi legkedvesebb latin szentenciáinak egy részét természetesen emlékezetből is idézhette; erre utalnak az apróbb változtatások és egyszerűsítések is. Nagyon is jellemző a latin mondások bevesződésére és a nekik tulajdonított stílushatásra, hogy miután Zrínyi az „in bello non licet bis peccare” (‘a háborúban nem szabad kétszer hibázni’) és a „turpe est dicere non putaram” (‘rút dolog azt mondani, hogy erre nem gondoltam’) mondást több helyen is elmélkedéseibe iktatja,¹³ bizalmas embere, Wittnyédy István is idézi egy levelében, amelyben II. Rákóczi György szerencsétlenül járt seregéről ír: elmon-

7 Kiss Farkas Gábor, A filológus Zrínyi és a reneszánsz olvasáskultúra. In: Uő, *Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában*. Budapest, 2012, 135–154.

8 Georg Maior – Antonio Mancinelli, *Sententiae veterum poetarum per locos communes digestae*, Antwerpen, Christophor Plantin, 1561. (*Bibliotheca Zriniana*, 306. sz. tétel.)

9 Joseph Lang, *Anthologia sive florilegium rerum et materiarum selectarum*. Strassbourg, Josia Staedelius, 1655. (*Bibliotheca Zriniana*, 361. sz. tétel.)

10 Lackner Kristóf, *Salicatum Semproniense*. Viennae Austriae, Gregorius Gelbhaar, 1626 (*Bibliotheca Zriniana*, 308. sz. tétel). Lásd még a szerzőnek az Antonio Guevara fejedelmi tükréből készült korábbi florilegiumát is: Uő, *Aphorismi politici pro principe, republica, pace, bello, oeconomia, et bonis moribus, ex Horologio principum, in decadas distributi*. Tübingen, Ebenhard Wild, 1625. (*Bibliotheca Zriniana*, 215. sz. tétel.)

11 Forgách Ádám, *Fasciculus sententiarum ex scriptis diversorum Authorum magnorum in otio afflictionum collectus*. Viennae Austriae, Matthäus Rictius, 1657. (*Bibliotheca Zriniana*, 189. sz. tétel.)

12 OSZK RMK III, 1978. A címlapon, valamint az első számozott oldalon jól kiolvasható a possessorbejegyzés („Laurentius Rath”) és az 1715-ös évszám. A tulajdonos pl. a következő kulcsszókkal látta el a margót: „spes”, „historia”, „utilitas”, „fama”, „rex”, „fortitudo”, „affect[us]”, „virt[us]” (uo., 1., 2., 3., 16.) Ha ez a possessor azonos azzal a Ráth Lőrincel, aki 1705-ben, Pozsonyban látta meg a napvilágot, akkor a könyvet valóban iskoláskorában kapta. (Nagy Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest, 1862, IX, 643.)

13 Lásd a 4., 96., 109. aforizmákat, a 42. tanúságot és a *Mátyás király életéről való elmélkedéseket* (*Zrínyi Miklós prózai munkái*. S. a. r. Kulcsár Péter. Budapest, 2004, 8, 139, 143, 163, 184.).

dása szerint az erdélyi hadakban mindössze háromezer főnyi lengyel seregnek sikerült jelentős kárt tennie, amit elkerülhettek volna, ha megszívlelik Zrínyi hadvezetői tanácsait.¹⁴

Zrínyi munkamódszere ugyanakkor a saját elbeszélése szerint is a jegyzetelésen alapult, hiszen a *Vitéz hadnagy* előszavának első változatában tisztán elkülöníti egymástól az alkotásnak az anyaggyűjtéshez (az *inventió*nak megfelelő tethető) és a rendszerezéshez (a *dispositio*nak megfelelő tethető) szakaszát.¹⁵ Megfontolandó, hogy az így előállt anyagot egyszer vagy többször át is írhatta, hiszen Megyeri Zsigmond a Bónis-kódexbe másolt 1657. október 8–9-i levelében Zrínyit a szakirodalom jelenlegi állása szerint 1651 és 1653 között írott művének megrostálására buzdítja, vagyis arra, hogy „gyomlálja” ki a *Centúriákat*.¹⁶ Ha a Kulcsár Péter kiadásában *Tanúságnak* nevezett rész azonos azzal, amit Megyeri *Centúriáknak* nevez, akkor feltehetjük, hogy a rostálás valóban megtörtént, hiszen csak 52 tanúságunk van a *Centuria* név sugallta száz helyett. Ráadásul a Bónis-kódex másolója egy olyan Tacitus-idézetet is a *Vitéz hadnagy* után másol egyéb, feltehetően a szerzői jegyzetekből odakeveredett citátummal együtt, amelyet akár Forgách *Fasciculus*ában is olvashatott Zrínyi, márpedig ez a könyv éppen 1657-ben látott napvilágot.¹⁷ A lehetséges átdolgozás folyamatában a szentenciáknak mint építőelemeknek fontos szerepük lehetett.

Nézzük meg közelebbről is azokat a latin idézeteket, amelyeket a Bónis-kódexben az írnok a *Vitéz hadnagy* után másolt.¹⁸ Közülük néhányat Zrínyi a végleges szövegben is felhasznált. A szakirodalom, azon kívül, hogy megállapította, hogy ezek csupán jegyzetek, és ezért nem tekinthetők a végleges redakció részének, tudtommal nem foglalkozott tartalmukkal és a belső összefüggéseikkel.¹⁹ Pedig a legtöbbjük esetében megmagyarázható Zrínyi motivációja, és az, hogy miért éppen

14 Wittnyédy István Keczer Ambrushoz, 1657. október 5. *Vitnyédy István levelei. 1652–1664*. Kiad. Fabó András. *MTT* XV, Pest, 1871, I, 114: „Az lengyelek véletlen rablását csak az rettenetes gondviseletlen fősvénység okozta, mert ily potens nemzetiség ellen hadat indítani s nem providealni de fortuitis eventibus non est sapientis dicere, non putabam, s leggyakrabban attúl confundaltatik akármely had is, az kit contemptusban veszen, bezzeg sokszor repetalhatják in bello non licet bis peccare, bezzeg ha az én uram militiárúl írt könyvét Ispán Ferencz gyakorta olvasta volna s követték volna az tanácsot, ily gyalázatban az egész világ előtt nem estek volna.”

15 Zrínyi Miklós *prózai munkái*, 264: „Bizom, a’ magam emlékezetire keztem vala írnya, de hogy számot adgyak hazámnak ithon való mulatságos foglalatosságimról, íme rendbennis vettem, a’ menyire lehetet, és három részre osztottam.”

16 Uo., 267: „csak hogj edgy kis gyomlálás kellene utána hozzája, azis kedig nem a’ dolognak fogyatkozásáért, hanem az authornak fávora meg tartásáért.”

17 Zrínyi Miklós *prózai munkái*, 265–266. A kérdésszerű idézetet („Spreta exolescunt si irasci agnita videntur”) Kulcsár Péter találta meg Forgách *Fasciculus*ában, és kiadásának jegyzeteiben ezt a könyvet tünteti fel forrásként (uo., 426). Ez azonban csak akkor tartható, ha elfogadjuk a későbbi átdolgozás – egyébként igen valószínű – lehetőségét. Az idézetet azonban közvetlenül Tacitustól is átvehette a szerző: *Annales*, IV, 34.

18 OSZK, Quart. Hung. 412, 77v–78r.

19 Lásd Kulcsár Péter előszavát a kritikai kiadáshoz: *Zrínyi Miklós prózai munkái*, 37.

ezek az idézetek kerültek egymás mellé a jegyzetelés során. Az első két idézet megjelenése még lehet merő véletlen is. Az első így hangzik: „Spreta exolescunt si irasci agnita videntur”, azaz ’[a] megvetettek megsemmisülnek, ha az elismerteket haragudni látják’.²⁰ Az idézet forrása Tacitus *Annales* (IV, 34). A második szentencia forrása a francia történetíró, Gabriel Barthelémy Gramond történeti műve: „Vices suas patitur bellica virtus” (‘A katonai bátorság is ki van téve a változásnak’).²¹ Ezt az idézetet Zrínyi a 41. aforizmában fel is használja.²² Az ezután következő négy idézetből azonban mintha elvonatkoztatható lenne valamilyen közös probléma, amelyre más-más válaszokat adnak. Vegyük ezeket is sorra. Az első ismét Gramond-tól van: „Quandoque noxium est consultius tractare negotia, praecipue in praelio, quo, etsi consilia plurimum possunt, saepe facto magis opus est quam alta indagine.” (‘Néha ártalmas az ügyeket behatóan tárgyalni, elsősorban a csatában, mert bár a tanácskozás többnyire használ, ott sokszor mégis nagyobb szükség van tette, mint mélységes vizsgálódásra.’²³) Az idézet végleges helye a 6. diskurzusban van.²⁴ Ezt a szentenciát újabb Gramond-idézet követi: „Praeter regulam fuit quod ipsemet imperator praebuit se ducem hosti explorando.” (‘Szabályellenes volt, hogy a vezér önmagát tette vezetővé az ellenség kikémlelésekor.’)²⁵ Ezután ószövegségi idézet áll: „Nequaquam, ut mori solent ignavi, mortuus est Abner, manus tuae ligatae non sunt, et pedes tui non sunt compedibus aggravati; sed sicut cadere solent iusti coram filiis iniquitatis, ita corruisti.” (‘Nem úgy halt meg Abner, ahogy a tunyák szoktak meghalni, kezed nem volt megkötözve, lábadra nem neheztedtek bilincsek, hanem ahogy az igazak szoktak elesni a hamisság fiai előtt, úgy vesztél el.’²⁶) A Sámuel próféta második könyvéből kimásolt idézet (Sam2, 3, 33) megértéséhez azt kell tudnunk, hogy a hivatkozott bibliai hely szerint Abner Saul generálisa volt, aki át akart állni Dávidhoz; Dávid emberei nem tudtak erről a szándékáról, és ellenséget sejtve benne lest vetve megölték. Az idézet Dávid siratójából van, amely Abnert, a cselvetés passzív áldozatát igyekszik aktív, a halállal tudatosan szembenéző hősnek beállítani. Végül az utolsó jegyzet Ovidius *Átváltozások* c. költeményéből van:

Agimus, proh Jupiter, inquit,
Ante rates causam, et mecum confertur Ulysses,
Ast non Hectoreis dubitavit cedere flammis,
Quas ego sustinui, quas hac a classe fugavi.²⁷

20 Zrínyi Miklós *prózai munkái*, 265. A latin idézetek fordítását Kulcsár kritikai kiadásának jegyzetanyagából vettem.

21 Uo. A szerző, illetve a másoló megadja a pontos lelőhelyet is: „Lib. 11. fol. 503.”

22 Uo., 108.

23 Uo., 265. Zrínyi forrásmegjelölése a következő: „Lib. 9.”

24 Uo., 84.

25 Uo., 265. Zrínyi forrásmegjelölése: „Lib. 9. fol. 401.”

26 Uo., 265.

27 Uo., 266. (*Metamorphoses*, XIII, 5–8.)

(’Ó, Jupiter, szól, e hajók előtt pereskedünk, s velem Ulysses mérkőzik, aki pedig nem áttalott meghátrálni a hectori lángok előtt, amelyeket én kiálltam, amelyeket én úztem el e hajóhadtól.’)

Ovidius itt az elesett Achilles fegyverei fölött vitázó görög hősokról ír, és az idézett sorokban Ajax szólal meg. Mondanivalójában kétféle attitűdöt állít szembe egymással: az egyik képviselője Ulysses, az óvatos, a tanácsban jeleskedő hadvezér, a másik képviselője pedig maga Ajax, a tettek embere és a személyes bátorság megtestesítője, aki a görög hajóhadat is megmentette attól, hogy Hector felgyújtsa. Az idézet végül nem került be a *Vitéz hadnagy*ba, Ajax beszédének egy másik sorát viszont idézi, párhuzamba állítva a görög hős kérdésését azzal a meglátásával, amely szerint a lepantói győzelem nem hozott különösebb hasznot a keresztény világnak.²⁸ Zrínyi más műveiben is hivatkozik az *Átváltozások* XIII. énekére. Szörényi László ki is mutatta, hogy ezt a szöveghelyet Zrínyi a *Szigeti veszedelem* szintén XIII-as számot viselő énekében imitálja, amelyben Szulimán haditanácsát írja le (XIII. 40–58.). Míg Ali bék az ész – a szégyen a futás, de hasznos elvét –, addig Delimán a nyers erő és eltökéltség álláspontját képviseli.²⁹ Zrínyi a *Mátyás-elmélekdedések*ben is visszatér ehhez a jelenethez: ezúttal Ulysses szavait idézi a jeles származásból levezetett dicsőség értékéről elmélkedve: „Et genus et proavus et quae non fecimus ipsi, vix ea nostra puto.” (’Nemzetiség és ősapa és amit nem mi csináltunk, nem lehet ám a miénk.’³⁰) Végezetül az 1662-es Montecuccoli ellenes, névtelenül írott röpiratot kell megemlítenünk, amelyet joggal kötnek Zrínyihez, hiszen hemzsegnek benne a szerző más műveiben is olvasható szentenciák. Ez a pamflet szintén hivatkozik Ajax és Ulysses Ovidius által megörökített vitájára, párhuzamot vonva az önmagát a harcból sértetlenül kivonó, és ezzel a szerző szerint Erdély bukását okozó Montecuccoli és Ulysses között.³¹

A *Vitéz hadnagy* jegyzetei között fennmaradt, fent bemutatott hat idézetből az utóbbi négy véleményem szerint Zrínyi egyik gyakori kérdésfelvetésére ad választ: hol a hadvezér helye az ütközet során, van-e értelme a hadvezér személyes hősiességének, esetleg tudatosan vállalt önfeláldozásának vagy pedig legyen

28 V. diskurzus, *Zrínyi Miklós prózai munkái*, 76: „mint Ajax kérkedik vala Hector ellen, Quaeritis eventum pugnae, non sum superatus ab illo. [’Kérditek a viadal sikerét, hát állva maradtam.’]” (*Metamorphoses*, XIII, 89.)

29 Szörényi László, A szerkesztett verskötet mint a szerző ifjúkori önarcképe. In: Jankovits László – Orlovsky Géza (szerk.), *A magyar irodalom története. I. A kezdetektől 1800-ig*. Budapest, 2007, 467–486, 479.

30 *Zrínyi Miklós prózai munkái*, 170.

31 [Zrínyi Miklós], Montecuccolinak. Ford. Csapodi Csaba. In: Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.), *Zrínyi Miklós válogatott levelei*. Budapest, 1997, 193–199, 198–199: „Hector sértetlenül vonul el, és Te ezért hálát vársz a magyaroktól: add vissza nekik, amit méltatlanul elveszel tőlük. Te nevezed őket hálátlanoknak, Te, minden madarak közt a leghálátlanabb!” Zrínyi szavajárására jellemző még pl. a röpirat „Turpe est dicere, non putaram” („Rút dolog, ha egy hadvezér kénytelen azt mondani: erre nem gondoltam”) fordulata (uo., 194.), amelyet a *Vitéz hadnagy* 4. aforizmájában és a *Mátyás-elmélekdedések*ben is megtalálunk. (*Zrínyi Miklós prózai munkái*, 88 és 184.)

óvatos? Van-e értelme a kockáztatásnak, vagy mindent csak megfontoltan szabad tenni? Hipotetikusán tehát Zrínyi jegyzeteiben azonosítható egy közhely rubrikája. A személyes bátorság, önfeláldozás példája, amelyet a legrészletesebben Ács Pál elemzett a *Szigeti veszedelem* és az életmű vonatkozásában, áll szemben itt a megfontoltság maximájával.³² E két szélsőség között számos történelmi példa segítségével igyekszik a szerző eligazodni. A következőkben ezekre az exemplumokra látunk majd néhány példát.

PRUDENTIA ÉS TEMERITAS KÖZÖTT

Ilyen szöveghely a *Vitéz hadnagy* 71. aforizmája, amely a katonai vezető harc közben elfoglalandó helyéről így ír: „[...] tanuly Fabius Maximustól, az mely tsendessen szenyvedhette, hogy az ellenség gyalázta és szitta. Tanully attul a' kapitántul, a' melynek az ellenség mikor üzengetet, ha vitéz vagy, jőj ki a' táborból a hartzra, csak azt felelte néki, sőt, ha te vitéz vagy, végy ki innen és űz ki a' táborból.”³³

Hasonlóan türelemre és óvatosságra int a szerző a 3. diskurzusban is, ugyanakkor helyzettől függően a kockáztatás fontosságát is kiemeli: „Vannak tehát oly occasiók, a' kikben a' tűrés jó, vannak ismég olyanok, a' kikben szerentsére kel bíznia némely dolgokat és szerentséltetni a' keveset, hogy meg tartsassuk a' sokat, és mikor de summa rerum tractáltatik [amikor döntő dolgok forognak kockán], akkor szükséges, hogy a' kapitányok a' magok személyeket fel tegyék a' játékra es meg hallyanak inkább, hogy sem a' győzedelmet az ellenség kezében lássák. Így tselekedék Julius Császár Spanyol országban abban a' hartzban, mikor az Pompeius fiai meg győzzetetenek.”³⁴ Egészen hasonló ehhez a *Vitéz hadnagy* 34. aforizmája: „Az hartzon tartozik a' kapitány, mikor de summa rerum agitur [amikor döntő dolgok forognak kockán], a' maga személyt a' leg veszedelmesebb helyre tenni, de eléb mind az által mindenekről provideálni. Jól lehet a' kapitány személyének nem kel minden veszedelemnek eleiben vettetni, de mikor immár láttya, hogy mindent tselekedet, az mi egy generalist illet, akkor maga személyével a' hadának bátorságot adgyon.”³⁵ (Utóbbi két szöveghely azt is jól példázza, hogy Zrínyi olykor ugyanazt a latin szentenciát többször beépíti a szövegbe hasonló kontextus esetén.)

A *Mátyás-elmélekdedésekben* Bécs megszállása kapcsán ismét a kockázatvállalásról elmélkedik a szerző. Kijelenti, hogy a király felesleges életveszélynek tette ki magát, amikor maga szemlélte meg a bástyákat. Plutarkhosztól idézett példájában egy hadat viselt katona számon kéri egy generálison, hogy miért nem visel

32 Ács Pál, A „helyettes áldozat” allegóriái a *Zrínyiász* IX. énekében. In: *A magyar irodalom története*. I, 438–447.

33 *Zrínyi Miklós prózai munkái*, 126.

34 Uo., 72.

35 Uo., 105.

csatában szerzett sebeket, mire a tiszt így felel: „Barátom, értetlenül szólsz, az én respublicám nem azért küldöt engemet, hogy én magam hartzolásával magamnak hírt szerezzek az allyos emberek közöt, hanem azért, hogy ezzel a’ haddal, kit az én kezem és okosságomra bízot, meg győzzem és meg verjem az ellenséget, kit én megis tselekedtem, az mint magadis látod, mind ennyi idő hadakozásimbannis történt egyszer egy ostromlásnak rendelésén, hogy egy ellenség dárdája mellettem esék és tsak meg nem sebesíte, és én tsak egyedül ezt a’ történetet minden tselekedetim közöt szégyenlek és bánok, a’ többivel mind kérkedhetem.”³⁶ Zrínyi azonban itt is felveti Julius Caesar és Nagy Sándor példáját, ám ismét hozzát teszi, hogy a hadvezér életét csak akkor kockáztathatja, amikor „de summa rerum agitur”.³⁷

Zrínyi bizonyos szövegeiben ugyanakkor – olykor dédapja, a szigetvári hős példáját is emlegetve – az önfeláldozás értékét emeli ki. A Montecuccoli elleni 1662-es röpiratban például, mint már láttuk, kívánatosabbnak tartja a hadvezér önfeláldozását, mint az eredménytelen óvatosságot. 1663. május 2-án egy ismeretlen bizalmasának címzett levelében a méltó halál személyes és kollektív vonatkozásain elmélkedve ezt írja: „Nem ítéljen azért Kegyelmed felőlem, hogy oly desperatióban vagyok csak mint az oktalan állat, mert úgy gondolom: praestat mori ut leonem, quam vivere sicut asinum. [’Jobb oroszlánként meghalni, mint szamárként élni.’] Ha veszni kell hazámnak (kell penig), azon vagyok, rajtam kezdje el az veszedelmet.”³⁸

Plutarkhosz fent idézett példája retorikáját tekintve hasonló felépítésű, mint ez utóbbi gondolatmenet: a harcban szerzett sebek hiányát a veterán szemében a hadvezér gyávaságát bizonyítja; ez a gyávaság a hadvezér szerint viszont valójában okosság és megfontoltság, és az a kockázatvállaló magatartás, amit a veterán katonára logikája szerint bátor tettek kellene tartanunk, igazából szégyellni való bortság volt. Az ismeretlen barátjának írott levélben pedig a saját lelki állapotát jellemezve Zrínyi amellet érvel, hogy ami elkeseredettségek és oktalanságnak tűnhet, az az ő esetében a sors bátor vállalása és önfeláldozás. Nem nehéz ezekben a gondolatmenetekben felismernünk a *paradiasztolé* alakzatát, amely nem más, mint az a retorikai eljárás, amelynek során egy adott vétket vagy jellemhibát a vele szomszédos erénynek álcázva igazolunk (pl. „nem fősvény, csak takarékos”), vagy ellenkezőleg, valamely erényt a vele szomszédos jellemhibával azonosítunk („nem takarékos, hanem egyenesen fősvény”).³⁹ A szónoklattan ezt az alakzatot már

36 Uo., 193–194.

37 Uo., 194.

38 Zrínyi Miklós válogatott levelei, 138.

39 Arisztotelész, *Rétorika*, 1. 9. 1367a–b (példáinak egy részét innen veszi: Thuküdidész, *A peloponnészoszi háború*, III, 82.); Quintilianus, *Szónoklattan*, 9. 3, 65; Cornificius, *A C. Herenniusnak ajánlott rétorika*, 2. 12, 17. (A paradiasztolé kifejezést e három klasszikus közül Quintilianus használja csak; Cornificiusnál a *definitio* terminust találjuk, ő ugyanis arról beszél, hogyan cáfolhatja a szónok az ellenfélnek egy adott vétekre adott meghatározását úgy, hogy az az ő ügyét szolgálja.)

Arisztotelész óta ismeri, és Quentin Skinner meglátása szerint a kora újkori politikai retorika egyik olyan meghatározó eleme volt, amely a hagyományos morális értékek politikai célú újraértelmezését szolgálta: éppúgy megtaláljuk az angol reneszánsz udvari kultúra elméleti reflexióinak kontextusában, mint Hobbesnál – végső soron a Hobbes *Leviathánjának* fő állítása is egy hipertrofikus paradiasztolé: az elnyomó állam valójában nem kegyetlen, hanem igazságos, mert biztosítja a rendet –, sőt már Machiavelli *Fejedelmének* érvelésében alapvető szerepet tölt be, a firenzei gondolkodó szerint ugyanis a három fejedelmi erény (*iustitia, clementia, liberalitas*) közül az utóbbi kettőt egy romlott társadalom hajlamos rosszul megítélni: ami sokak számára irgalmas viselkedésnek tűnik, az sokszor valójában túlzott engedékenység; a nagylelkűség számos esetben a közvagyon tékozlása.⁴⁰ A fenti példák alapján megállapíthatjuk, hogy Zrínyi is tisztában volt azzal, hogy az erények és vétkek „helyes” – vagyis a retorikai célnak megfelelő – definíciója meghatározó abban, hogy milyen narratívát alakítunk ki egy politikai vagy egy katonai esemény megítélése kapcsán.

A TÖRTÉNELEM HASZNA A VITÉZ HADNAGY TÜKRÉBEN

A fentiek tükrében érdemes áttekinteni Zrínyinek a történelmi példákkal kapcsolatos nézeteit. A *Vitéz hadnagy* első diskurzusában Zrínyi arra mutat rá, hogy a történelmi példák követése félrevezető, esetleg végzetes is lehet, rendszerezésük pedig szinte reménytelen, hiszen mint mondja „oly homályba [vannak] keverve, hogy csak nem lehetetlen azokat próbára és tselekedetre fognunk”.⁴¹ A történelmi példák alapján azért nehéz egy adott döntés következményeire következtetni, mivel a példák egymásnak ellentmondó párokba rendezhetők. Íme Zrínyi példái: „Ha egy nagy erősséget akarunk ellenségtül meg venni tőrésel, vagyon sok példánk rea, miképpen a' vitéz hadnagyok tőrésel mindent meg győztek, és leg főképpen és az mi emlekezetünk alat való franczuz kyrály, Ludovicus 13., Rupellát [La Rochelle-t]. Ha akarunk erővel, vitézséggel, vakmerőséggel, vagyon arrais példánk, meg láttyuk, egy Nagy Sándor hogy maga támaszt lajtorját az ellenség bástyájára, maga mégyen fel rajta, és egyedül maga ugrik bé a' városban, és meg vészi.”⁴² A szerző azt is hozzáteszi, hogy a két példa közül bármelyik veszélyes lehet egy olyan hadvezér számára, aki nem rendelkezik azokkal a kvalitásokkal, mint XIII. Lajos vagy Nagy Sándor.

Az ellentétes tanulságokat kínáló példák szembeállítására mellé érdekes világirodalmi párhuzamot helyezhetünk. Montaigne, akinek esszéi tematikus idézetgyűjteményből nőttek ki, mindjárt művének első fejezetében egymással ellenté-

40 Quentin Skinner, *Visions of Politics II. Renaissance Virtues*. Cambridge, 2004, 264–285. Uő, A machiavellista fejedelmek erényei. Mennyire volt machiavellista Machiavelli? Ford. Förföldi Gábor. *Obeliscus* 1:1 (2014) 23–44.

41 Zrínyi Miklós prózai munkái, 63.

42 Uo., 64.

tes példák segítségével mutatja meg, hogy *Par divers moyens on arrive à pareille fin* ('Különböző úton hasonló célokat érhetünk el'), és ehhez kifejezetten a hadviselés és a politika lélektani határhelyezeteit vizsgálja: hogyan érhetjük el, hogy főkéntben lévő ellenségünk megkegyelmezzon nekünk: kihívó bátorsággal vagy meghunyászkodással?⁴³ Az esszé műfajának esetleges hatásairól, montaigne-i párhuzamokról nem egészen indokolatlan beszélni, hiszen Zrínyi a könyvtárában meglévő, a *Vitéz hadnagy*ban jelöletlenül idézett olasz Bacon-fordítás olvasásakor találkozott az esszé (olaszul *saggio*) műfajával.⁴⁴ Mint ismeretes, Zrínyi, a 6. diskurzusban Baconnak a szerencséről szóló esszéjét követi nagyon szoroson, amikor – egyéb Bacontól származó szófordulatok mellett – a szerencsét a Tejúthoz hasonlítja, mivel amíg a szerencse „apró jószágos tselekedet”-ek sokaságából áll, addig a Tejútkicsiny, egymástól el nem különíthető csillagokból áll; akkor is Bacont követi a szerző, amikor Liviust idézve Cato szerencsését *versatile ingenium*-ának (rugalmas elméjének) tulajdonítja.⁴⁵

Zrínyi Bacon-olvasata szempontjából érdekes lehet, hogy Montaigne az elmentmondó példákra épülő érvelési technikát gyakran az orvostudomány kritikáján mutatja meg,⁴⁶ márpedig Baconnak is van esszéje *Della Regola della Sanità* ('Az egészséges életmódról') címmel. Ebben Bacon a merev szabályok követését elutasítja, és helyettük önismeretet javasol; Montaigne szkepszise helyett Bacon ugyan az arisztotelészi középutat propagálja, ám nála is megjelenik az ellentétes remediumok váltogatásának haszna: „un huomo debba variare, & alternar i contrarij, con inclinatione però all' estremo più benigno” („váltogassuk és cseréljessük az ellentéteket, de úgy, hogy a kellemesebb véglet legyen az uralkodó”).⁴⁷

Hasonlóan tanulságosak a Zrínyi által is idézett Fortuna-esszé belső ellentmondásai Baconnál. Az angol szerző a jó és rossz szerencse külső, az emberi akaratól és aktivitástól független okok fontosságával indít, de rögtön hozzáteszi a jól ismert közhelyet: mindenki a maga szerencsésjének kovácsa. Hangsúlyozza az alkalmazkodóképes elme, a *versatile ingenium* fontosságát, ugyanakkor rögtön a szerencse irracionális és immorális vonatkozásait is kiemeli, vagyis két olyan kijelentést tesz, amelyet Zrínyi maga a *Vitéz hadnagy* megfelelő helyén bírál: aki szerencsés akar lenni, legyen „un poco di matto” (kissé bolond) és ne legyen túlságosan jó erkölcsű (házájához és uralkodójához hű) sem.⁴⁸ Zrínyi ezzel a bírálatával egyébként a dis-

43 Montaigne, *Essais*, I, 1. Az irgalom erényének montaigne-i felfogását ezen esszén keresztül mutatja be a következő könyv: David Quint, *Montaigne and the Quality of Mercy. Ethical and Political Themes in the Essais*. Princeton, 1998.

44 Francis Bacon, *Opere morali*, Venetia, Antonio Bariletti, 1639 (*Bibliotheca Zriniana*, 441. sz. tétel.)

45 Zrínyi Miklós *prózai munkái*, 83. Zrínyi Bacon-idézeteiről már régóta tud a szakirodalom: Balogh Ármán, *Bacon élete és művei*. In: Francis Bacon, *A Novum Organum első része*. Budapest, 1885, 123. Berg Pál, *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*. Budapest, 1946, 133–134.

46 Pl. A *tapasztalatról* szóló esszében: *Essais*, III, 13.

47 Bacon, *Opere morali*, 48. Magyarul: Francis Bacon, *Esszék avagy tanácsok az okos és erkölcsös életre*. Ford. Julow Viktor. Budapest, 1987, 145.

48 Bacon, *Esszék*, 179–181. Vö. Zrínyi Miklós *prózai munkái*, 83: „Még két dolgot tanultam a' politicusoktól in ista materia, de en egy általán véggel nemis javallom, nemis igazlom. Egyik, hogy

kurzusok fő forrásának, Jean de Silhonnak is ellentmond, aki *Le Ministre d'État* ('Államminiszter') című művében hosszasan elemzi az uralkodójához mindvégig hű miniszterek és hadvezérek balszerencsését, vagyis kegyvesztettségét a Gran' Capitano, vagyis Gonzalo Fernández de Córdoba (1453–1515) és Alba herceg (1507–1582) példáján.⁴⁹ Bacon végül azzal zárja rövidke esszéjét, hogy megállapítja – mindegy megint ellentmondva a *faber fortunae* jelszavának –, hogy nem szabad sikerünket saját *prudenciánknak* tulajdonítani, mert akkor a szerencse elpártol tőlünk. Ehhez az athéni Thimóteus példáját említi, aki pontosan így járt dicsekvése következtében. A kiadások jegyzetapparátusa egyébként rendre megfelelnek arról, hogy Zrínyi ezt a példázatot is idézi Bacontól a szerencse-diskurzus végén.⁵⁰

Az ellentmondásos példák egymás mellé helyezésében azonban Zrínyi elsődleges mintája a diskurzusok legfontosabb forrása, vagyis Jean de Silhonnak a már említett *Le Ministre d'État* című, Zrínyi által olasz fordításban ismert műve volt.⁵¹ Csupán az idézett példákban – Nagy Sándor és XIII. Lajos történeteiben – tért el tőle, és keresett helyettük sajátot. A történelemből leszűrhető tanulságok problémáján elmélkedő Jean de Silhon, előbb Richelieu, majd Mazarin később titkáráként paradox módon arra tette fel írói karrierjét, hogy a bíboros miniszterek politikáját legitimálja és a szabadgondolkodókkal szemben írásai-
ban megvédje a gallikán típusú katolicizmus alapvető hitigazságait, ugyanakkor a modern államrezont összeegyeztesse a keresztény morállal.⁵² Silhon nagyon jól ismerte Montaigne gondolkodását és a francia pürrhonizmus hagyományát, sőt baráti viszonyt ápolt olyan, a libertinizmushoz közel álló szerzőkkel is, mint Guez de Balzac.⁵³ Később a *Ministre d'État* harmadik részének elejét a *Raimundus Sebundus apológiájában* pürrhonista szkeptikus toposzokat idéző Montaigne cáfolatának szentelte.⁵⁴

---

az igen okosok nem nyerhetnek nagy szerentsét. Másik, hogy a' hazája és ura szeretők azok sem lehetnek igen szerentsések.”

49 Jean de Silhon, *Le Ministre d'Etat, avec la véritable usage de la politique moderne*. Paris, s. n., 1661, 38–46, 47–51.

50 Zrínyi Miklós prózai munkái, 85: „Athenásbéli Timotheus, mikor számlálta a' maga respublicája előtt harczait, győzedeleit, kiket nyert az ellenség ellen, gyakorta beszéd közben azt mondgya vala, nec in hoc fortuna partem habuit [ebben a dologban nem volt része a szerencsének], hanem csak mindeniket maga böltsességének es okosságának tulajdonítot. Soha az után semminémű hadakozásban szerentséje nem vala.”

51 Jean de Silhon, *Il ministro di Stato, con il vero uso della politica moderna*. Trad. Muzio Zicatta. Venezia, Marco Ginammi, 1644. (*Bibliotheca Zriniana*, 165. sz. tétel.) Zrínyi Silhon olvasatának legteljesebb kifejtéséhez lásd Klaniczay Tibor, Zrínyi helye a XVII. század politikai eszméinek világában. In: Uő, *Pallas magyar ivadéka*. Budapest, 1985, 153–211, 197–198.

52 Robert Damien, Silhon, conseiller de Richelieu, l'homme-providence. *Corpus*, 42 (2002) 11–20. Christian Nadeau, Nature, certitude et intérêt dans la politique de Jean de Silhon. In: Jean-Jacques Wunenburger – Pierre-François Moreau (ed.), *Nature et morale*. (Annales Doctorales, 2.) Dijon, 1999, 21–43.

53 Leveleinek 1627-es kiadásához ő maga írta a Richelieu-höz címzett előszót: Jean Louis Guez de Balzac, *Les premières lettres*. Éd. F. Bibas – K.-T. Butler. Paris, 1934, II, 9–14.

54 Jean de Silhon, *De la Certitude des connaissances humaines*. Éd. Christian Nadeau. (Corpus des Œuvres de Philosophie en Langue Française.) Paris, 2002.

Zrínyi tehát a szabályokkal és példákkal szemben óvatosságra int; ezt a leginkább Zrínyi szerencse-fogalmán keresztül érthetjük meg, amelynek segítségével a szerző a mérlegelés és a kockáztatás egymásnak ellentmondó követelményeit írja le: „Az okos hadnagy mindenkinek okát keresse, ha böcsületet akarsz vallani, és legkisebb részét kell a szerencsére bízni. Kilenc része bizonyos legyen az ő feltett szándékának, a tizediket ha néha kockára kell is vetni, nincs mit tennünk, nem vagyunk Isten, hogy időnek, alkalmatosságnak és a dolgok folyásának parancsolhassunk, szerencsételnünk kell néha valamit, de keveset” – írja a *Vitéz hadnagyban*.⁵⁵

ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS

Végezetül következzen a történelem közhelyei kapcsán egy megfontolásra érdemes érdekes párhuzam. A szakirodalom már egy ideje feltételezi, hogy Henri Rohan *Le parfait capitaine* című művének olasz fordítása lebeghetett Zrínyi szemé előtt, amikor azt írja a *Vitéz hadnagyban*, hogy Caesar kommentárjaira tervez elmélkedéseket írni; sőt több aforizmájának a mintája is ebben a könyvből való.⁵⁶ Mint ahogy újabban megállapították, a La Rochelle-t védő hugenotta, a királyi hatalommal gyakran konfliktusba keveredő hadvezér noha látszólag a modern hadseregszervezés elveiről ír, valójában saját polgárháborús tapasztalataiból kiindulva a kevésbé reguláris hadmozdulatok részletezésében gyönyörködik.⁵⁷ Ezek többnyire ember- és hadianyagban takarékos megoldások: rajtaütések, hadicserek, kisebb csetepaték és portyák. Zrínyi hadi „experientiá”-ja a *Vitéz hadnagy* írása idején hasonló, határ menti összetűzésekből áll,⁵⁸ az antik,

55 *Zrínyi Miklós prózai munkái*, 84. Zrínyi szerencsefelfogásáról lásd az alábbi klasszikust: Klaniczay Tibor, *A fátum és szerencse Zrínyi műveiben*. (Bölcsészeti Értekezések, 6.) Budapest, 1947. Perjés Géza Zrínyi fentebb idézet passzusát – filológiai bizonyítás nélkül – egyenesen a 17. században születő valószínűségszámítással rokonítja, mivel meglátása szerint Zrínyi a túl sok és a túl kevés adat mérlegelése közötti helyes egyensúly megtalálásáról beszél: Perjés Géza, *Zrínyi Miklós és kora*. Budapest, 2002, 243–263.

56 A Caesar történeti műveire írott reflexiókat a 13., 26. és 54. aforizma hozza szóba: *Próza*, 93., 101., 118. Rohan herceg művének Zrínyi által is birtokolt olasz fordítása a következő könyvben található: Maiolino Bisaccioni – Henri de Rohan – Leo V: *Sensi civili del conte Maiolino Bisaccioni sopra il perfetto capitano di H. D. R. e sopra la Tattica di Leone imperadore*. Venezia, Taddeo Pavoni, 1642 (*Bibliotheca Zriniana*, 213. sz. tétel). A *Vitéz hadnagy* címadásáról és a „perfeito capitano” tárgyú értekezések hagyományáról lásd: Klaniczay Tibor, *Zrínyi Miklós*. Budapest, 1964, 391, 397. Uő: Zrínyi helye a XVII. század politikai eszméinek világában. In: Uő, *Pallas magyar ivadéka*. Budapest, 1985, 153–211, 175–178. Hausner Gábor, *Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom*. Budapest, 2013, 143–144.

57 Pierre Bonnet, L'exil d'Henri de Rohan et le devoir d'écrire Recherche d'une légitimation, entre désir de réhabilitation et poursuite cryptée du combat. In: Pascale Drouet – Yan Brailowsky (ed.), *Le Bannissement et l'exil en Europe aux XVIe et XVIIe siècles*. Rennes, 2010, 231–259, 237–239.

58 Erről – az egyéni tapasztalat és az auktorok olvasásának viszonyát problematizálva – maga a szerző vall a *Vitéz hadnagy* előszavában, illetve az *Afiumban*: „Azért, mivel experientiával ebben a' békességes seculumban (ha annak kel mondani) a' török rablását nem igen tanulhatni,

Tacitustól és Caesartól vett példák éppen az ilyen, a személyes, egyedi leleményt előtérbe helyező leírások révén jelentenek hasznos történelmi példát, a szerző minden ismeretelméleti fenntartása ellenére. A kivételes esetek iránti vonzódás tökéletesen illik abba az érdeklődési körbe, amelyből az érdekes, gyakran ellentmondásos szentenciák és példák gyűjtögetése és a felettük való elmélkedés következik. Természetesen nem kell feltételeznünk, hogy Zrínyi ezt minden esetben iskolás, szabályos *locus communis*ok segítségével végezte el, azonban a korszak olvasáskultúrájának ismerete lehetővé teszi, hogy ne csupán a mű geneziséét értjük meg jobban, hanem megragadhatjuk azt a fajta észjárást is, amely a katonai-politikai elmélkedés anyagául szolgáló történelmi tapasztalatban rendet kíván tenni.

---

applicáltam magamat hystoriák olvasására, a' magyarét először által olvasván jöttem a' rómaiakra, a' kikkül ím tanultamis egy-néhány tudományokat, ugyan job részét azért experienciávalis comprobáltam." (*Próza*, 264.) „En nem praetendálok annyit tudni, hogy mindeneket taníthassak, mert az én experienciám kitsin és tsak egynéhány chatából ál, de olvastam s-hallottam annyit, hogy némellyeknél, úgy gondolom, többet tudok [...]". (*Próza*, 213.)

ZRÍNYI'S PROSE AND THE RHETORIC OF COMMONPLACES

Summary

In this article, I offer an analysis of the prose of Miklós Zrínyi, in particular of his military treatise entitled *Vitéz hadnagy* ("Valiant General"). I contend that Zrínyi organized his historical examples and political maxims with *locus communis*, or commonplaces. By commonplaces, I am referring to rubrics of notes that further the argument of the text and its rhetorical structure, rubrics that in general refer to some kind of thematic grouping. In contrast with branches of the sciences that are deductive and offer conclusions with mathematical certainty, political and military science offers dialectical or rhetorical principles and examples in support of (but not demonstrating with absolute certainty the reliability of) a given contention. The commonplace is a suitable form with which to gather the conclusions of this kind of knowledge, which often contains hidden self-contradictions. In the course of his studies with the Jesuits in Vienna, Zrínyi had a chance to familiarize himself with the method of gathering commonplaces, and he had several rhetorical reference books in his library that can be considered collections of commonplaces. There are citations in Latin after *Vitéz hadnagy* in the manuscript, in the *Bónis* codex, which presumably were taken from Zrínyi's notes. I contend that some of these commonplaces share a thematic affinity and thus constituted a thematic group. This affinity lies in the fact that they all deal with one of the most characteristic themes of Zrínyi's oeuvre, the opposition between caution and the assumption of risk, between the military leader's foresight and the hero's self-sacrifice. If one were to include these citations in a collection, they would probably all form a coherent group. I offer a more detailed discussion of the examples of the caution of the military leader and the self-sacrifice of the hero, and I then consider the *paradiastole*, one of the most important rhetorical figures in the political literature of the Early Modern Era. The *paradiastole* is an ideal tool with which to redefine moral values in the service of political aims. In the case of the values under discussion in this article, *paradiastole* can be used to recast caution as cowardliness, and thus transform it from virtue to vice, or (vice versa) what is characterized by others as cowardly behavior can be praised as a fine example of caution. Zrínyi used this rhetorical device in *Vitéz hadnagy* and also, primarily, in his debate with Raimondo Montecuccoli. I then present the epistemology of the historical examples used in *Vitéz hadnagy*. At the beginning of his treatise, Zrínyi cautions his reader that it can be fateful to follow the examples of history, since they often contradict one another. Which example to follow, he warned, depends entirely on the circumstances. Zrínyi's cautious skepticism gives his treatise the flavor of an essay, and while he did not know the writings of Montaigne, he undoubtedly had read Francis Bacon, since he cites Bacon's *Of Fortune* in the treatise (though without indicating that it is a citation). However, as it so happens, Zrínyi borrowed his

comments concerning the unreliability of historical examples from an author who ultimately proved the very antithesis of skepticism: Jean de Silhon, the apologist for the politics of Richelieu and Mazarin. According to Vitéz hadnagy, the source of doubts concerning the reliability of historical examples was the contingency of history itself, which Zrínyi narrates as an allegory of Fortuna. The arrangement of extreme examples from history and contradictory patterns of behavior into pairs definitely suggests the use of a method of making notes that bears affinities with collections of commonplaces. At the same time, Vitéz hadnagy not only shows that historical examples can be systematized, it also reveals that the events of history are frustratingly unique. Like his many paragons in literature, for instance Henri de Rohan, who reflected on Julius Caesar's works on military strategy, Zrínyi liked to cite examples of exceptional virtue instead of noting the universal rules of military conduct and management.